

ΤΟ ΕΝ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΩ ΤΕΜΕΝΟΣ ΒΑΓΙΑΖΗΤ Α΄
ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΟΥ

1. Τὸ Διδυμότειχον, ἡ Θρακοπελασγικὴ αὕτη καὶ ἱστορικωτάτη πόλις, ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν τούρκων ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτῶν σουλτάνου Μουράτ Α΄, τοῦ ἐπιλεγομένου Χουδαβεντικιάρ, τὸ 1361 μ. Χ., ὁπότε πολιορκηθὲν παρεδόθη εἰς τὸν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου Λαλά Σαχίν διατελοῦντα στρατηγὸν Χατζῆ Ἰλμπεκῆ.

Τὸν Μουράτ, βασιλεύσαντα ἀπὸ τοῦ 1359 μέχρι τοῦ 1389 καὶ δολοφονηθέντα εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Κοσσουφοπεδίου ὑπὸ τοῦ σέρβου Μίλος Καμπίλοβιτς, διεδέχθη ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Βαγιαζίτ ὁ Α΄ ὁ ἐπικληθεὶς Γιλδιρίμ, ἦτοι Κεραυνός, ὅστις ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1402. Οὗτος εἶχε γεννηθῇ ἐν Διδυμοτείχῳ τὸ 1347, ἦτοι 14 ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ταύτης. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον, διότι εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι καὶ ὀθωμανοὶ καὶ τούρκοι, ὡς φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ αυτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, καθὼς καὶ κατόπιν, διήρχοντο ἐκ Διδυμοτείχου πολ-
λάκις καὶ παρέμενον φιλοξενούμενοι ἢ ἄφηνον τὰς οἰκογενείας αὐτῶν εἰς ὠρισμένας περιστάσεις ἢ ἐκστρατεύοντες ἀνά τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν.

Τὸ Διδυμότειχον ἐχρησίμευσεν ὡς ἡ ἐν Εὐρώπῃ πρώτη πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐπὶ 5 ἔτη, ἦτοι μέχρι τῆς ὀλοσχεροῦς καταλήψεως τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὅπως δὲ ἐπὶ βυζαντινῶν, τοιού-
τοτρόπως καὶ ἐπὶ ὀθωμανῶν ἦτο σπουδαία ἐξοχικὴ πόλις καὶ θέρετρον βασιλικὸν ἐπὶ πολὺν καιρὸν, μετέβαινον δὲ ἐκεῖ κατ' ἔτος καὶ παρέμε-
νον ἐπὶ μῆνας οἱ σουλτᾶνοι καὶ ἰδίως γυναῖκες, πρίγκηπες καὶ διάφορα ἐν γένει μέλη τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν. Διὰ τοῦς ἀνωτέρω λόγους οἱ σουλτᾶνοι ἐφρόντισαν ἐξ ἀρχῆς καὶ περὶ ἀνακτόρων, ἐπισκευάσαν-
τες καὶ διαρρυθμίσαντες καταλλήλως τὰ τῶν Βυζαντινῶν, τὰ εὐρι-
σκόμενα ἐπὶ τοῦ φρουρίου τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως (Καλαί).

Ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν δὲ καὶ τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων

Θρακία
1.2.1938
r. 35-51

ἐλήφθη βεβαίως ἀνάλογος φροντίς: Καθὼς ἀναφέρουν κατὰ παράδοσιν οἱ ὀθωμανοὶ Διδυμοτείχου, πρὸ τῆς ἀλώσεως, κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως, τὸ ἑβδομαδιαῖον προσκύνημα τῆς Παρασκευῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐτελεῖτο ὀλίγον ἔξω τοῦ Διδυμοτείχου, ἐκεῖθεν τοῦ Κηζήλντερε (Ἐρυθροποτάμου) καὶ ὑπερθεῖν τοῦ ἀγιάσματος τῆς ἁγίας Κυριακῆς, δι' ὃ καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο καλεῖται ἔκτοτε «Ναμαζκιὰχ», ἥτοι τόπος προσευχῆς. Λέγουν, ὅτι ἐκεῖ ἐτάφησαν καὶ μερικοὶ τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως πεσόντων. Ἐκεῖ ἐπίσης εἶχεν ἐποικισθῇ, πολὺ ἀργότερον, μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα «Ναμαζκιὰχ» καὶ μικρὸν χωρίον ἀπὸ «κατσιβέλους», οἵτινες, καθήμενοι πρότερον εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἐρυθροποτάμου ὁχθὴν, ἐκινδύνευον διαρκῶς ἐκ τῶν συχνῶν καὶ μεγάλων πλημμυρῶν, διότι ὁ Κηζήλντερες ἦτο ἄλλοτε ἀγριώτερος. Κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους οἱ βούλγαροι κατέστρεψαν τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ἔσφαξαν τοὺς κατοίκους, ἐκ τῶν ὁποίων ὅσοι κατάρθωσαν νὰ διαφύγουν ἐπανήλθον κατόπιν καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐντὸς πάλιν τῆς πόλεως. Τὸ μέρος «Ναμαζκιὰχ» χρησιμεύει παλαιότερον μέχρι τοῦδε ὡς τόπος λιτανείας τῶν μωαμεθανῶν Διδυμοτείχου ἐν καιρῷ ἀνομβρίας.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν ὅμως καὶ τὴν πληρὴ ἐγκατάστασιν ἐν Διδυμοτείχῳ τοῦ ἀρὰ γε ἐτέλουν τὴν προσευχὴν τῶν οἱ ὀθωμανοὶ; Δὲν δυνάμεθα θετικῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι προσηύχοντο εἰς ναοὺς ἰδικούς μας ἢ παρεκκλήσια, μετατραπέντα προσωρινῶς ἢ ὀριστικῶς εἰς μωαμεθανικὰ τεμένη, διότι αὐδεμία ὑπάρχει καθ' ἡμᾶς ἱστορικὴ μαρτυρία ἢ ἄλλη τις ἀπόδειξις. Τὰ περὶ διαφόρων δὲ σχετικῶν παραδόσεων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης πραγματείας, δὲν ἔχουν καμμίαν σοβαρὰν βάσιν καὶ ἀληθοφάνειαν. Ἐπομένως οἱ μωαμεθανοὶ κατακτηταὶ τοῦ Διδυμοτείχου καὶ οἱ πρῶτοι τοιοῦτοι κάτοικοι αὐτοῦ προσηύχοντο, μέχρις ὅτου κτίσουν ἰδικούς τῶν εὐκτηρίων οἴκους, κατ' ἴδιαν μὲν ἕκαστος ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν, δημοσίᾳ δὲ εἰς τὸ ὑπαιθρον, καθ' ὅσον μάλιστα εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ πόλις παρεδόθη ὑπὸ ὄρους ἀσφαλείας τῶν κατοίκων αὐτῆς. Προκειμένου λοιπὸν περὶ ἀνακτορικῶν εὐκτηρίων οἴκων, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ μὲν σουλτᾶνος Μουράτ καθὼς καὶ οἱ διάφοροι πρίγκηπες ἀπουσίαζον συνήθως εὐρισκόμενοι, ὡς γνωστόν, εἰς ἐκστρατείας, αἱ δὲ ἐν Διδυμοτείχῳ τυχόν παραμένουσαι τακτικῶς ἢ ἐκτάκτως γυναῖκες αὐτῶν θὰ προσηύχοντο εἰς ἀνακτορικόν τι ἴσως παρεκκλήσιν ἐπὶ τοῦ φρουρίου ἢ μᾶλλον κατ' ἴδιαν εἰς τοὺς γυναικωνίτας. Πρὸς τοῦτοις ὀθωμανοὶ κάτοικοι κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπῆρχον, μετεφέρθησαν δὲ καὶ συνεκεντρώθησαν βαθμιαίως. Ὁ στρατὸς πα-

ρηκολούθει τὸν σουλτάνον εἰς τοὺς πολέμους του, καὶ ἐπομένως ἐν Διδυμοτείχῳ παρέμενε μόνος σχεδὸν ὁ τοῦρκος φρούραρχος μετ' ἀνάλογον φρουράν.

Καθὼς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ὁ πορθητὴς τοῦ Διδυμοτείχου σουλτάνος Μουράτ ἔκτισεν, ὡς φαίνεται τέμενος ἐν τῇ πλατείᾳ, τὸ ὁποῖον συνεπληρώθη κατόπιν ἢ μᾶλλον, ἐπειδὴ ἦτο μικρὸν καὶ ἀνεπαρκὲς ἢ εἶχε καταστραφῇ, ἀνεκτίσθη ἐπὶ νέων θεμελίων ὑπὸ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ τοῦ Α'. Καὶ ἡ μὲν μεγάλη ἐγκυκλοπαιδεῖα Μακρῇ (τόμος Θ') εἰς τὴν λέξιν Διδυμότειχον ἔνθα ὑπάρχουν καὶ φωτογραφίαι τινὲς κτιρίων καὶ ἀπόψεων τῆς πόλεως ταύτης, σταλεῖσαι ἄλλοτε παρ' ἡμῶν, ἀναφέρει, ὅτι ὁ Μουράτ ἔκτισεν ἐν Διδυμοτείχῳ τέμενος τὸ 1368, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως, ὁ δὲ τελευταίως (1937) ὀποθινῶν διδυμοτειχίτης-τοῦρκος πρόκριτος Μουστὰν ἐφέντης μᾶς ἔλεγεν ἐπίσης, ὅτι τὰ ἐν τῇ πλατείᾳ τέμενος ἔκτισεν ὁ Μουράτ, τὸ συνεπλήρωσεν ὁμοίως ὁ υἱὸς του Βαγιαζίτ ὁ Α'. Ἐν Διδυμοτείχῳ ἐκτίσθησαν ἀργότερον ἢ ἀνεκτίσθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς διάφορα τεμένη, ἥτοι «τζαμί» (τεμένη μετὰ μιναρὲ) «μεστζίτ» (τεμένη ἄνευ μιναρὲ). Μερικὰ ἐξ αὐτῶν οὔτε κατὰ τὰ ὀνόματα οὔτε κατὰ τὰς θέσεις τῶν εἶναι γνωστὰ εἰς τοὺς σημερινούς, μερικὰ δὲ κατεστράφησαν κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους ὑπὸ τῶν βουλγάρων καὶ μένουσιν ἤδη τὰ εἱρεῖιά των ἢ αἱ θέσεις μόνον. Διασώζονται μέχρι σήμερον δύο, τὸ τῆς πλατείας μέγα σουλτανικὸν τζαμίον τοῦ Βαγιαζίτ καὶ τὸ ἐν τῇ θέσει «σαντιρβάν», ὅπισθεν τοῦ καέντος κτιρίου τοῦ συνοριακοῦ τομέως Ἐβρου, ἥτοι τῆς ἄλλοτε μεγάλης καὶ ὠρχίας τουρκικῆς σχολῆς. Ἐπίσης ὑπῆρχον ἐν Διδυμοτείχῳ παλαιόθεν καὶ ἀρκετὰ, διασώζονται δὲ μέχρι σήμερον μερικὰ ἄλλα ἱερά προσκυνηματα μωαμεθανικά, ἰδίως «τεκκέδες», ἢ μᾶλλον ἱεροὶ τάφοι διαφόρων κληρικῶν (δερβισῶν=μοναχῶν), στρατιωτικῶν ἢ ἄλλων ἐπισήμων ὀθωμανῶν, φονευθέντων ἢ ἀποθανόντων κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ἢ μετ' αὐτήν. Περὶ ὧν αὐτῶν, ἥτοι τζαμιῶν, μεστζίτ, τεκκέδων κλπ. γράφομεν ἐν ἐκτάσει εἰς ἰδιαιτέραν πραγματείαν ἡμῶν.

2. Τὸ τέμενος Μπαγιαζίτ εἶναι ἀρχαῖον καὶ σουλτανικόν. Καλεῖται δὲ ἀραβιστὶ μὲν «τζαμί-Μπαγιαζίτ» ἢ «τζαμίϊ κεμπίρ», τουρκιστὶ δὲ «Μπαγιαζίτ τζαμισί» ἢ «μπουγιούκ τζαμί» δηλαδὴ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ ἢ μέγα τέμενος. Εἶναι ἐπιβλητικόν, ἔχει τετράγωνον σχῆμα καὶ ἐμβαδὸν ἐνὸς τετραγωνικοῦ στρέμματος, δι' ὃ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους προσήρχοντο ἐνίοτε πρὸς καταμέτρησιν τῆς μᾶς τῶν πλευρῶν ἔξωθεν χάριν ἰδιωτικῶν αὐτῶν ἀναγκῶν οἱ ἀγρόται.

Τὰ θεμέλια εἶναι βαθύτατα καὶ ἰσχυρά. Οἱ δὲ τοῖχοι λίαν στερεοὶ καὶ πάχους 2 μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς στέγης. Ἔχει τρεῖς μεγάλας θύρας, ὧν ἡ μία, εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως, μεγαλοπρεπεστάτη. Εἰς αὐτὴν ἀνέρχεται τις διὰ πολλῶν λιθίνων βαθμίδων. Ἀνωθεν τῆς θύρας ὑπάρχουν 3 ἐνεπίγραφοι πλάκες, εἰς τὸ μέσον, δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ θύρα αὕτη, καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι, εἶναι κατεσκευασμένη ἐντὸς ἀναλόγου κοιλώματος ἢ μᾶλλον ἐσοχῆς τοῦ τοίχου. Αἱ ἄλλαι δύο θύραι εὐρίσκονται ἢ μὲν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μετὰ τινων βαθμίδων καὶ πλησίον τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας, ἀλλ' ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἢ δὲ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν πλησίον τῆς βορειοδυτικῆς μετ' ἐπιγραφῆς. Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ δι' αὐτῆς ὑπάρχει μικροτέρα θύρα πρὸς ἄνοδον καὶ

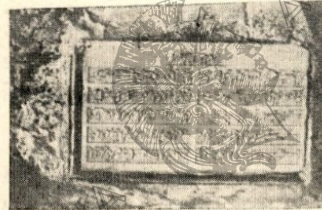
Ἀποψὶς τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως μετὰ τοῦ τεμένους.

ἐκ τῶν ἔξωθεν εἰς τὸν ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης γωνίας ἐκτισμένον μοναχικὸν μιναρὲν τοῦ τεμένους. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι 2 θύραι εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ ἐκατέρωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου, ἀλλ' αὗται ἐτοιχίσθησαν πρὸ καιροῦ.

Διὰ τὸ τέμενος τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἢ μᾶλλον ἀνεκτίσθη διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Σεχίρ Τασσλή (!), ὡς ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὁ περιώνυμος τοῦρκος περιηγητὴς καὶ συγγραφεὺς τοῦ 17ου αἰῶνος Ἑβλιγιὰ Τζελεμπή γράφει (περιοδικὸν «Θρακικά» τόμος Δ') τὰ ἑξῆς: «Ἀξίον μνείας εἶναι τὸ τέμενος τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ τοῦ Κεραυνοῦ, ἐκτισμένον ἐπὶ τοίχων τετραγώνων, ἐσωτερικῶς δὲ ἐπὶ τεσσάρων λιθίνων κιόνων μὲ ἀσυνήθη καὶ θαυμάσιον θρόνον καὶ θόλον, τεχνηέντως κατεσκευασμένον, διὰ νὰ παρέχῃ ἄφθονον φῶς, καὶ μιναρὲν διὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν μωαμεθανῶν εἰς προσευχὴν. Ὅλα τὰ μνημειώδη οἰκοδομήματα καὶ ὁ ξύλινος τετράγωνος θόλος αὐτοῦ εἶναι ἐσκεπασμένα μὲ μόλυβδον ἐπεξεργα-

σμένον μετὰ γνησίου κασσιτέρου τόσον θαυμασίως, ὥστε τὸ σύνολον ἀποτελεῖ ἐξαισίον πρίσμα ὧν τῶν ἀποχρώσεων τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. "Απειρον πληθὺς πιστῶν νυχθημερὸν ἐπισκέπτεται τὸν ἀρχαῖον τοῦτον εὐκτήριον οἶκον, ὅστις ὁμῶς δὲν ἔχει γυναικωνίτην».

Αὐτὰ γράφει ὁ Ἑβλιγιᾶ Τζελεμπή. Ὁ «θαυμάσιος θρόνος» τὸν ὁποῖον ἀναφέρει καὶ ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε βεβαίως διὰ τοὺς σουλτάνους, δὲν διασώζεται. Ὑπάρχει ἤδη τὸ σύνθημα «mihgar», ἥτοι τὸ ἱερόν, τρόπον τινά, βῆμα, ἐφ' οὗ ἵσταται ὁ ἱμάμης κατὰ τὴν προσευχήν, καὶ τὸ «mihber», ἥτοι ὁ ἄμβων, εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίου πλευρᾶς ἀμφότερα. Ὁ θόλος, «ὁ ξύλινος τετράγωνος θόλος», ὅπως λέγει ὁ Ἑβλιγιᾶ, εἶναι λαμπρῶς ἐχρωματισμένος καὶ ἀνέρχεται πρὸς τὴν κορυφήν ἐν ἀρμονίᾳ γραμμῶν, χρωμάτων καὶ φωτός, ἐν ᾧ ὑπερθεῖν ἢ στέγη, καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ οἰκοδομήματος κατέρχεται εἰς τετράγωνον σχῆμα, χωρὶς νὰ προδίδῃ τὸν ὑποκρυπτόμενον

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ τεμένους

ῥαῖον θόλον. Τὸ τέμενος κοσμεῖται ἐσωτερικῶς καὶ διὰ διαφόρων γραμμῶν, ἀναγεγραμμένων διὰ παχέων καλλιγραφικῶν χαρακτῆρων παλαιᾶς ἐποχῆς ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν στύλων. Εἶναι ρητὰ καὶ γνωμικὰ ἐκ τοῦ κορανίου καὶ τῶν προφητῶν, μικραὶ προσευχαί, ἢ λέξεις «ἀλλάχ» (ὁ Θεός), τὰ ὀνόματα «Μωάμεθ», «Ἐμπ-οὐ-μπεκίρ», «Ὁμέρ-οὐλ-φαρούκ», «Ἀλῆ», «Χασάν», «Χουσεῖν», «Ὁσμάν» κ. λ. Μία τῶν ἐκ τοῦ κορανίου προσευχῶν, γεγραμμένη εἰς πολύπλοκον σχῆμα ἀστραπῆς, θεωρεῖται παλαιόθεν παρὰ τῶν μωαμεθανῶν Διδυμοτείχου ὡς ἀποτρεπτικὸν πτώσεως κεραυνοῦ ἐπὶ τοῦ τεμένους. Παραδόξως δὲ οὐδέποτε καθὼς ἀναφέρουν, κατέπεσε κεραυνὸς ἐπ' αὐτοῦ ἢ τοῦλάχιστον οὐδέποτε τὸ ἔβλαψε. Τὸ δάπεδον τοῦ τεμένους ἐκαλύπτετο ἑκπαλαί, ὅπως λέγουν, ὑπὸ βαρυτίμων καὶ σπανιωτάτων μικρῶν καὶ μεγάλων περσικῶν καὶ ἄλλων ταπήτων, τῶν ὁποίων

πολλοί, οί σπουδιότεροι, κατὰ διαφόρους ἐποχάς καὶ τρόπους, λέγουν, ὅτι ἀπώλεσθησαν....

3. Ἀνωτέρω ἀναφέραμεν, ὅτι ὑπάρχουν 4 ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς κυρίας εἰσόδου καὶ τῆς θύρας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, αἵτινες εἶναι γεγραμμέναι εἰς παλαιὰν ἀραβικὴν γραφὴν, τὴν λεγομένην «κιοῦχί», εἶχε τὴν καλωσύνην ὁ φίλος τέως σοφολογιώτατος μουφτής τοῦ νομοῦ Ἑβρου Ἰμάμ Ζαδὲ Χατζή Βελιουτδὶν ἐφέντης νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν, ἐξ ἧς τὰς μετεφράσαμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Εἶναι δὲ αἱ ἑξῆς:

Ἡ ἐπὶ τῆς κυρίας θύρας μεσαία ἐπιγραφή:

«Ὁ εὐκτῆριος οὗτος οἶκος ἀνεκτίσθη τῇ βοηθείᾳ τοῦ πάντα τὰ ὄντα ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας παραγχόντος ὑψίστου καὶ δεδοξασμένου Θεοῦ. Ἐὰν δὲ ἐρωτηθῇ: τίς ὁ ἀνακτίσας τὸ καθάρημα τοῦτο, εἶναι ὁ θελξίνους ἐκεῖνος καὶ ταχύς μέγας σουλτάνος Βαγιαζίτ ὁ Κεραυνός, ὁ υἱὸς τῆς αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Μουράτ τοῦ πορθητοῦ (τοῦ Διδυμοτείχου). Ὁ κύριος τῆς δόξης Θεός, ἐν τῷ μεγάλῳ βίῳ τῆς ἰσλαμικῆς χαλιφείας ἰσχύον καὶ δύνάμιν δωρούμενος, εἶθε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς δικαιοσύνης ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ (τοῦ Βαγιαζίτ) νὰ συνδέσῃ καὶ νὰ ἐπεκταίνῃ ἐφ' ὅλης τῆς γῆς καὶ νὰ διαιωνίσῃ τὴν δόξαν αὐτοῦ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ κόσμου. Ὁ ὑψιστος καὶ ἐπουράνιος Θεός, ἀποδοχόμενος (ἀμείβων) τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ (τοῦ Βαγιαζίτ), νὰ ἐξαλείψῃ ὅσας ἔχει ἁμαρτίας. Ὁ εἰρημένος μονάρχης εἶναι τοιοῦτος βασιλεὺς, ὥστε, διευθύνων καὶ φροντίζων (μόνος) ἐπιτελεῖ πᾶν ἔργον αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἀναθέσῃ αὐτὸ εἰς κανένα. Εἶναι τοιοῦτος βασιλεὺς, ὥστε νὰ ἐλκύῃ πρὸς ἑαυτὸν τὸν κόσμον ἐν παντὶ καιρῷ. Ταῦτα εὐχόμενοι, αἰνοῦμεν καὶ δοξολογοῦμεν τὸν ὑψιστον Θεὸν καὶ κύριον τοῦ παντός. Ἀνιδρύθη τῇ 29ῃ τοῦ μηνὸς Μουχαρρέμ-οὐλ-μουχαρέμ τοῦ (ἀραβικοῦ) ἔτους 799».

Ἡ ἐπὶ τῆς κυρίας θύρας δεξιὰ ἐπιγραφή:

«Δοξολογοῦμεν καὶ ἀγιάζομεν τὸν ὑψιστον Θεόν, ὅστις παρέχει τὰς δωρεὰς αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ζητήσωμεν, γινώριζων πάσας τὰς εὐχαριστίας καὶ ἀρετὰς ἀπάντων τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ. Ἐξαίτουμέθα δὲ τὴν ἄφεισιν καὶ συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων ἡμῶν παρὰ τοῦ παλυευσπλάγχνου καὶ παντοκράτορος Θεοῦ».

Ἡ ἐπὶ τῆς κυρίας θύρας ἀριστερὰ ἐπιγραφή:

«Δοξολογοῦμεν καὶ ἀγιάζομεν τὸν ὑψιστον Θεὸν καὶ Κύριον πάντων τῶν ὄντων, ὅστις μηδενὸς στερούμενος, δωρεῖται τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων τῶν δούλων αὐτοῦ καὶ συγχωρεῖ πανευσπλάγχυνως τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Διότι πρῶτος (μόνος) ὁ Θεός, μὴ ἔχων ἀνάγκην

βοηθείας καὶ μὴ ἐρχόμενος εἰς ἐπαφὴν μὲ πρωθυπουργοὺς (τυγχάνων ἐπαρκῆς καὶ ἀποσδεῆς), εἶναι ἐν παντὶ ἔργῳ αὐτοῦ παντοδύναμος Κύριος καὶ ὁδηγός».

Ἡ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐπιγραφή :

«Ὁ εἰς τὴν δύνανται τοῦ ἀρχαίου (ἀνάρχου) δημιουργοῦ καὶ πανταχοῦ παρόντος ὕψιστου Θεοῦ κτεφυγῶν (ἰδ. ὁ ἀρχιτέκτων

Ἡ πρόσοψις τοῦ τεμένους μετὰ τοῦ κατεδαφισθέντος τοίχου. Ὁ ἐπὶ τοῦ τοίχου κύκλος δεικνύει τὴν θέσιν τῆς ἐπιγραφῆς

τοῦ τεμένους) εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ ταπεινοῦ εὐχέτου Ἀμπδ, Σεχίρ Τασσλῆ. Ὁ ὕψιστος Θεὸς ἅς γλυκαίνει τὸν βίον αὐτοῦ. Ὁ ἀποδεχόμενος τὰς ψυχὰς, τὰς θεραπευούσας τὰς ἀνάγκας (τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐπιτελούντων τὰ ἔργα τὰ καλὰ) εἶναι ὁ ὕψιστος καὶ παν-

τοδύναμος Θεός. Οὗτος εἶθε νὰ κατευθύνῃ τοὺς τὴν εὐθειαν ὁδὸν ἀκολουθοῦντας καὶ νὰ ἀνὰξειξῃ δοκίμους καὶ ἱκανοὺς ἐν πάσῃ πόλει καὶ χώρᾳ ἐν τῇ ἱστορίᾳ (σταδιοδρομίᾳ) τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ βοηθήσῃ ἐν τῇ τέχνῃ.

Εὐχόμενοι ταῦτα, αἰνοῦμεν καὶ δοξολογοῦμεν τὸν Κύριον τοῦ κόσμου καὶ ὑψιστον Θεόν. Ἐγράφη μὴνα Μουχαρέμ-οὐλ-μουχαρέμ τοῦ ἔτους 799».

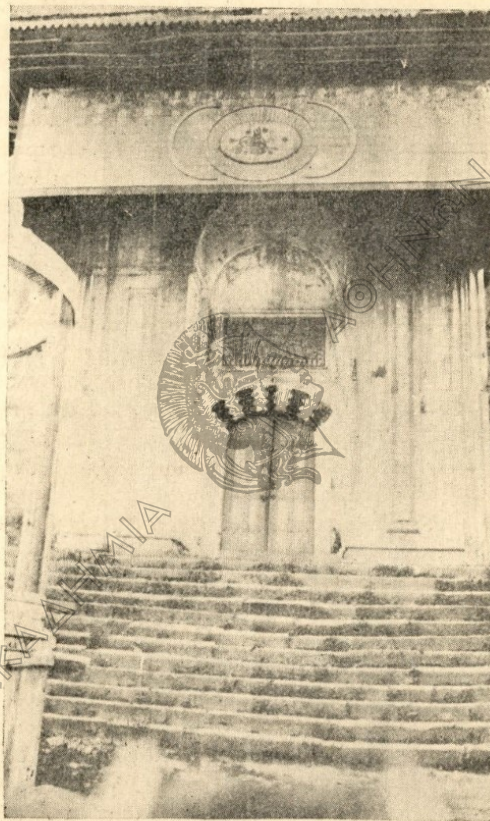
4. Καθὼς ἐξάγεται ἐκ τῆς πρώτης καὶ μεγαλειτέρας ἐπιγραφῆς, τὸ τέμενος τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Βαγιαζίτ τοῦ Α'. δὲν ἐκτίσθη ἀλλ' ἀνεκτίσθη ὑπ' αὐτοῦ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὑπῆρχε πρότερον, ὡς προεῖπομεν, τέμενος ἐν τῷ ἰδίῳ τόπῳ, τὸ ὁποῖον εἶχε κτισθῇ, ὡς φάνεται, ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ τοῦ Διδυμοτείχου σουλτάνου Μουράτ Α' τοῦ Χουνταβεντικιάρ, μετὰ τῶν ἐτῶν 1361 καὶ 1389, ἥτοι τῆς ἀλώσεως τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μουράτ. Καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἴσως μικρὸν καὶ ἀνεπαρκές ἢ καὶ κατεστράφη οὕτως ἢ ἄλλως, ἀνεκτίσθη κατόπιν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐπὶ νέων θεμελίων ὑπὸ Βαγιαζίτ τοῦ Κεραυνοῦ. Ἡ ἀνοικοδόμησις αὕτη ἤρχισε, πιθανόν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1389, ἢ ἀργότερον, καὶ ἐτελείωσε τὸ 1396, ὁπότε ἐνετοιχίσθησαν αἱ ἐνεπίγραφοι πλάκες, διότι ἡ 1η καὶ ἡ 4η ἐπιγραφή ἀναγράφουν, καθὼς εἶδομεν, τὸ ἀραβικὸν ἔτος 799, ὅπερ συμπίπτει κατὰ τὸν σχετικὸν ὑπολογισμὸν πρὸς τὸ ἡμετέρον 1396. Ὁ μνημονευθεὶς περιηγητῆς Ἐβλιγιά δὲν ἀναφέρει δυστυχῶς τίποτε περὶ προϋπάρξεως τεμένους, κτισθέντος ὑπὸ τοῦ Μουράτ καὶ ἀνακτισθέντος ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ. Μάλιστα δὲ ὅχι μόνον δὲν ἀναγράφει τὰς ἐπιγραφάς, ἀλλ' οὐδὲ κἀν λόγον κάμνει δι' αὐτάς. Καὶ ὁμως αὐταὶ ἔχουν, ἂν μὴ ἀποδείξεις, ἀλλὰ τούλάχιστον ἐνδείξεις προϋπάρξεως τεμένων. Δηλαδή: ἡ μεγάλη ἐπιγραφή, κατὰ τὴν ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν μετάφρασιν τοῦ φίλου Μουφτή, δὲν ἀναγράφει «σοῦ μααμπετχανέ Ἰνσά ἰδιλδί» ἢ «μπινᾶ ὀλουντοῦ», τοῦτ' ἔστιν «ὁ εὐκτῆριος οὗτος ἐκτίσθη ἢ ὠκοδομήθη ἢ ἰδρύθη» κ.λ.π. ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ, ἀλλὰ «ἐχγιά κερδὲ κηληντῆ», δηλαδή «ἐσώθη, ἀνεστήθη, ἀνιδρύθη, ἀνεκτίσθη, ἀνωκοδομήθη». Ἐν τῷ ὅμως τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἀνεκτίσθη ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ τέμενος, ὅπερ προϋπῆρχεν, ἐν τούτοις ἡ ἐπιγραφή δὲν ἀναφέρει, ἂν ὁ Μουράτ ἢ ἄλλος τις τέλος πάντων ἔκτισε τὸ προϋπάρχον τοῦτο τέμενος. Ἐκτὸς ἐὰν καλλιτέρα τις ἴσως ἀνάγνωσις καὶ ἐξήγησις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐπιτυχεστέρα μετάφρασις αὐτῆς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν τουρκικὴν, θὰ διέλυε τὴν μικρὰν ταύτην ἀπορίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ παλαιὰ πα-

ράδοσις φαίνεται καθ' ἡμᾶς ἀληθής, ὅτι δηλονότι θὰ προὔπηρχεν ὁπωσδήποτε τέμενός τι κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Μουράτ τοῦ Α', ὅπως ὑπεδείξαμεν καὶ εἰς τὸν πρόλογόν μας.

5. Περί τοῦ τεμένους τούτου ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη παράδοσις εἰς τινὰς μωαμεθανοὺς καὶ ἡμετέρους ἐν Διδυμοτείχῳ ὡς πρὸς τὴν κτίσιν ἢ ἀνάκτισιν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἀπ' ἀρχῆς δηλονότι σχέδιον ἐπρόκειτο νὰ καλυφθῇ τὸ κτίριον διὰ θόλου. Αἱ ἐργασίαι ἐπροχώρησαν καὶ οἱ τοῖχοι εἶχον ἀνέλθῃ ἀρκετὰ μὲ εὐμεγέθεις κατεργασμένας πέτρας. Ἀλλ' ἡ ἐργασία ἐν τῷ μεταξὺ διεκόπη ἐπ' ἀόριστον. Ὅτε δὲ κατόπιν ὁ Βαγιαζίτ ἐπρόκειτο νὰ ἀπέλθῃ εἰς ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ ἐξ Ἀνατολῆς ἐπερχομένου Ταμερλάνου, ἠθέλησε νὰ τελέσῃ ἐπισημον προσευχὴν μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ νὰ ἀναπέμψῃ δεήσεις εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν νίκην τῶν ὀπλῶν του. Διέταξε λοιπὸν πρὸς τοῦτο τὴν ἄμεσον συμπλήρωσιν τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ ἐπιστέγασιν τοῦ τεμένους. Ὡς ἐκ τῆς ἐπείγούσης τότε ἀνάγκης τὰ μὲν ἄνω κενὰ μέρη, τὰ ἀσυμπλήρωτα τῶν τοίχων, συνεπληρώθησαν διὰ προχειρῶν μικρῶν λίθων, ἐκαλύφθη δὲ τὸ τέμενος ἀντὶ θόλου δι' ὕψηλῆς καὶ τετραπλεύρου στέγης ἐκ μολύβδου, κατερχομένης πρὸς τὰς τέσσαρας γωνίας αὐτοῦ. Τὴν στέγην ταύτην ἀκριβῶς, ἣτις διατηρεῖται μέχρι σήμερον, ἰδὼν ἀργότερον ὁ Ἑβλιγιά Τζελεμπή ὀνομάζει τετράγωνον θόλον, ἐν ᾧ περιγράφει κυρίως τὸν ὑπ' αὐτὴν τεχνουργηθέντα ὠραῖον, ὡς εἶδομεν, θόλον.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: ὅτι ὁ Βαγιαζίτ δὲν ἠδύνατο παρ' ὅλην τὴν ἐπιτάχυνσιν δῆθεν τῆς τοιαύτης συμπληρώσεως τοῦ ἡμιτελοῦς τεμένους, νὰ ἀναμῆνῃ αὐτὴν ἐν Διδυμοτείχῳ, ἐπείγόμενος νὰ δράμῃ κατὰ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ ἐχθροῦ του. Διότι πρὸ τοῦ 1400 καθ' ἡμᾶς ἔτους εὐρίσκετο ἤδη εἰς πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεθ' ἧς μεταβάς ἐκεῖθεν μέσον Τοκάτης καὶ Σεβαστείας εἰς Ἀγκυραν, συνεκρούσθη μὲ τὸν Ταμερλάνον τὸ 1402. Ποῦ λοιπὸν ἦτο ἡ βία του νὰ ἀναχωρήσῃ τότε ἐκ Διδυμοτείχου, ὅπου δὲν εὐρίσκετο; Πρέπει ἐπομένως νὰ εἶναι ὁ λόγος περὶ ἄλλης τινὸς προηγηθείσης ἐπείγούσης ἀνάγκης ἢ πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως, ὡς ὑποδεικνύουν κατ' ἐπανόρθωσιν ἄλλοι ἐνταῦθα μωαμεθανοί. Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ τεμένους, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν, ἀναγράφουν τὸ ἔτος 1396, δηλαδὴ ἔχομεν διαφορὰν ἕξ μὲν ἐτῶν μέχρι τοῦ 1402, τεσσάρων δὲ μέχρι τοῦ 1400. Ἄλλοι πάλιν, λόγου χάριν ὁ Μουστὰν ἐφέντης, λέγουν ἀνεξαρτήτως πλέον χρονολογίας ἢ ὠρισμένης ἐποχῆς, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ, ἀπλῶς ἐν ἐκστρατείᾳ εὕρισκόμενος, διέταξε τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς συμπληρώσεως τοῦ τεμένους, οὐ-

χι ὑπ' αὐτοῖς ἀνοικοδομουμένου, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του πρότερον οἰκοδομουμένου καὶ ἡμιτελοῦς παρκαμίναντος. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη κατὰ πίπτει ἀμέσως, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ὅσα ἐσχολιάσαμεν ἐξ ἀφορμῆς τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς περὶ ἰδρύσεως τοῦ τεμένους ὑπὸ

Ἡ μεγάλη μεσαία θύρα

τοῦ Μουράτ καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ. Πλὴν τούτου πρέπει νὰ σημειώσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς: πρῶτον μὲν, ὅτι μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Μουράτ (1389) καὶ τῆς ἐντοιχίσεως τῶν ἐπιγραφῶν (1396) ἐμεσολάβησαν 7 ἔτη, δεύτερον δέ, ὅτι αἱ ἐνεπίγραφοι πλάκες

εὐρίσκονται ἐντετοιχισμένοι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον μεταξὺ τῶν εὐμεγέθων καὶ κατειργασμένων πετρῶν, δηλαδή εἶχον ἐντοιχισθῇ πρὸ τῆς ἀναφερομένης ἐσπευσμένης συμπληρώσεως. Ἄλλως δὲ ἡ διὰ μικρῶν λίθων συμπλήρωσις ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ μάλιστα ἄνωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας πλευράς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης συμπληρώσεως, παρὰ διαφόρων λεγόμενα καὶ διαφοροτρόπως θρυλούμενα εἶναι καθ' ἡμᾶς ἀκαθόριστα καὶ συγκεχυμένα, ἀλλὰ πρὸς τοῦτοις καὶ ἀντιφατικά καὶ ἀνιστόρητα. Μόνον θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ τέμενος ἔχει μὲν ἐσωτερικῶς τὸν ὠραῖον καὶ πεποικιλμένον θόλον εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ καὶ στηριζόμενον ἐπὶ τῶν τεσσάρων στύλων, ἔξωθεν ὅμως καλύπτεται ἐπὶ τετραγωνικῆς στέγης καὶ οὐχὶ θόλου, ἡ τοιαύτη ἀντίθεσις ἐχρησίμευσεν ἴσως ὡς ἀφορμὴ καὶ αἰτία τῶν ἀνωτέρω παραδόσεων. Ὅπως δὲ ποτε προσθέτομεν τὰ ἑξῆς: ὅτι δηλονότι τόσοι αἰῶνες παρήλθον ἀπὸ τῆς κτίσεως ἢ μᾶλλον ἀνακτίσεως τοῦ τεμένου, κατὰ τὸ χρονικὸν δὲ τοῦτο διάστημα θὰ ἐβλάβη βεβαίως ἔνεκα πολέμων ἢ ἄλλων λόγων καὶ ἐπεσκευάσθῃ.

6. Ἐμπροσθεν τῆς προσόψεως τοῦ τεμένου ὑπῆρχε παλαιόθεν μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν περίβολος διὰ τοίχου ὑψηλοῦ τριῶν περὶ τοῦ μέτρου. Ἐναντι ἀκριβῶς τῆς κυρίας εἰσόδου ὑπῆρχε δίφυλλος μεγάλη ἐξώθυρα τοῦ περιβάλου. Ἐκεῖ διακοπτόμενος ὁ τοίχος οὗτος διὰ δύο καφενείων τῆς βακουφικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς μωαμεθανικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου, ἐν συνεχείᾳ ἐκτισμένων, ἔφθανε κατόπιν, κατ' εὐθείαν πλέον γραμμὴν, πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν τοῦ τεμένου. Ἡ οὕτω σχηματιζομένη αὐλὴ ἦτο στενωτέρα μὲν πρὸς τὴν δυτικὴν ἄκραν πλατύτερα δὲ πρὸς τὴν ἀνατολικήν, ἔνθα, εἰς τὴν πρὸς τὴν πλατεῖαν γωνίαν, ἦσαν τὰ μνημονευθέντα δύο καφενεῖα. Ἐσωθεν τῆς ἐξωθύρας καὶ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπῆρχε μεγάλη μαρμαρίνη δεξαμένη μετ' ἀναβρυτηρίου ἐν τῷ μέσῳ, συρματοπλέγματα πέριξ αὐτῆς, καὶ κρουνῶν χάριν τῶν θρησκευτικῶν ἀπονίψεων (ἀμπέτσι) τῶν μωαμεθανῶν πρὸ τῆς προσευχῆς αὐτῶν. Δεξιόθεν τῆς αὐλοθύρας καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ περιβάλου ἦτο ἐντετοιχισμένη ἐνεπίγραφος πλάξ, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν περαιτέρω.

Ὁ περίβολος πρὸ τινων ἐτῶν διερρυθμίσθη. Καταρριφθείσης τῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου ἔνθα εὐρίσκετο ἡ ἐπιγραφὴ, εἶχον κτισθῇ ἐκεῖ δύο (ἕτερα) καταστήματα, καὶ εἶχεν ἀνανεωθεῖ μεγαλοπρεπῶς ἡ ἐξώθυρα τοῦ περιβάλου, ἄνωθεν δ' αὐτῆς εἶχεν ἐντοιχισθῇ ἡ ἐπιγρα-

φή, ἐν μέσῳ ἀφιερωτικῶν γραμμάτων χάριν εὐγνωμοσύνης τῆς μωαμεθανικῆς κοινότητος πρὸς τὸν ὑποστηρίζοντα τότε αὐτὴν Γενικὸν Διοικητὴν Θράκης κ. Μαντᾶν. Κατόπιν ὁμοῦ πυρκαϊᾶς ἐκάησαν τὰ παλαιὰ καταστήματα. Διὰ τοῦτο, καθὼς καὶ χάριν τετραγωνισμοῦ τῆς πλατείας, κατηδαφίσθησαν τὸ 1936 καὶ τὰ ὡς ἄνωθι νεόκτιστα καταστήματα, κατερρίφθη ὅλος ὁ τοῖχος, ἐκτὸς τῶν δύο τμημάτων, τῶν συνεχομένων πρὸς τὸ τέμενος, ἀφηρεῖται τέλος καὶ ἡ ἀπὸ ἐτῶν κατεστραμμένη καὶ ἄχρηστος δεξαμενὴ, ἀνηγέρθησαν δὲ εἰς κατάλληλον πλεον πρὸς τὸ τέμενος γραμμὴν ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν ὥραϊα καταστήματα καὶ μετὰ τούτων ἐκτίσθη νέα, ἀλλὰ μικρά, κυκλιδωτὴ δίφυλλος θύρα. Ἡ τοιαύτη διαρρύθμισις τοῦ ἁλλοτε περιβόλου, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἔμεινε πλεον ὑψηλὴ στενὴ λωρὶς ἔμπροσθεν καὶ κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως τοῦ τεμένους, καὶ ἡ ἀναικιδόμησις τῶν νέων καταστημάτων καὶ τῆς ἐξωθύρας μετὰ ἐκατέρωθεν στολισμάτων ἐκ μαρμάρων ἐγγλύφων καὶ λαμπρῶς πεποικιλμένων, ἐκ παλαιῶν τουρκικῶν τάφων, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἀπὸ τινος ἐνεργουμένην ὑπὸ τοῦ Δήμου Διδυμοτείχου ἐξωράϊσιν τῆς κεντρικῆς πλατείας.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφή τοῦ περιβόλου δὲν γνωρίζομεν εἰσέτι, ἐὰν καὶ ποῦ θὰ ἐντοιχισθῇ. Εἶναι εἰς ἀροβιτουρκικὴν γλῶσσαν, τὴν μετεφράσαμεν τῇ συνεργασίᾳ τοῦ εὐγενοῦς καὶ λογίου φίλου Χαμίτ Ἰχσάν βέη καὶ λέγει εἰς στίχους τὰ ἑξῆς:

«Βαγιαζίτ, ὁ ἐνδοξος σουλτάνος, κτίσας τὸ τέμενος τοῦτο, δὲν ἠξιώθη νὰ ἐπισκευάσῃ ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἦδη ὁ ὕψιστος κατηξίωσεν ἕνα εἰρηνικὸν δοῦλον, ὅστις ἐξεπλήρωσε τὴν θεῖαν ταύτην ἐντολήν.

Εἴθε Κύριος ὁ Θεὸς νὰ βοηθῇ τὸν μοχθοῦντα ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ νὰ κατεύθυνῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν.

Τὸ ὕψηλόν τοῦτο ἔργον ἐγένετο τῇ αὐτοκρατορικῇ μερίμνῃ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ, οὗ ἡ ζωὴ ἔστω μακροτάτη.

Μεγάλῃ εἶναι ἡ ἔνδειξις αὕτη τῆς θείας εὐσπλαγχνίας.

ᾧ Τζεβχερί, γράψον τὸ χρονόγραμμά: ἐπεσκευάσθη καὶ διεκοσμήθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ 1238».

7. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἥτις συνετέθη ὑπὸ τινος ποιητοῦ Τζεβχερί καὶ ἔχει τὴν χρονολογίαν αὐτῆς ἀναγεγραμμένην εἰς τὸ τέλος, ἐφαρμόζεται τὸ ποιητικὸν ἢ ρητορικὸν σχῆμα, τὸ λεγόμενον «κύκλος», διότι ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἰδίαν λέξιν, τὸ ὄνομα Βαγιαζίτ.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει, ὅτι τὸ τέμενος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη

τοῦ Βαγιαζίτ εἶχεν ἀνάγκην ἐπισκευῆς, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν προέλαβεν οὗτος νὰ προβῇ. Ἐνταῦθα ὑπονοεῖται βεβαίως ἡ αἰχμαλωσία καὶ ὁ ἐπακολουθήσας θάνατός του ἐν Ἀσίᾳ παρὰ τοῦ Ταμερλάνου τὸ 1402. Προσθέτει δέ, ὅτι ἡ ἐπισκευὴ ἐγένετο τὸ 1822, ἥτοι μετὰ 420 ἔτη ἐπὶ σουλτάνου Μυχμούτ τοῦ Β'. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι τὸ τέμενος μετὰ τὴν ἀνάκτισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ τοῦ Α' ἥτοι τὸ 1396, ὡς εἴδομεν, ἔπαιθεν, ὡς φαίνεται, σοβαρῶς, ἄγνωστον διατὶ καὶ πῶς, μέχρι τοῦ 1400, δηλαδὴ ἐντὸς τεσσάρων ἢ ἐξ ἐτῶν. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἐπὶ Μυχμούτ τοῦ Β', ἂν μὴ πρότερον, ἐκτίσθησαν καὶ ὁ περίβολος καὶ τὰ καφενεῖα, διεκοσμήθη ἐπίσης τὸ τέμενος. Ἀφ' οὗ δὲ ἐπρόκειτο περὶ ἐπισκευῆς αὐτοῦ, ἐπεσκευάσθη ἴσως τότε διὰ μικρῶν λίθων τὸ προμνημονευθὲν τμήμα, τὸ ὑπεράνω τῆς κυρίας εἰσόδου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ἐνετοιχίσθη καὶ ἡ ἐνεπίγραφος πλάξ τοῦ περιβόλου.

Ἐπειδὴ ἤδη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ γίνεται λόγος, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ δὲν ἤξιώθη νὰ ἐπισκευάσῃ τὸ τέμενος, κάμνομεν μίαν ὑπόθεσιν, ὅτι δηλονότι σὺν τῷ χρόνῳ ἐπῆλθεν ἴσως παρὰ τῷ μωαμεθανικῷ λαῷ τοῦ Διδυμοτείχου μία σύγχυσις τῶν παλαιῶν καὶ νέων παραδόσεων καὶ ἐπιγραφῶν προκειμένου περὶ κτίσεων καὶ συμπληρώσεων ἢ ἀνακτίσεων καὶ ἐπισκευῶν τοῦ τεμένους. Ἐπομένως δικαιολογοῦνται λέγοντες, ὅτι εἶναι ἀκαθόριστα, ἀσαφὴ καὶ συγκεχυμένα. Λόγου χάριν, διὰ νὰ μὴ ἐπαναλάβωμεν πάλιν τὰ ἴδια καὶ διὰ νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὸν Βαγιαζίτ, παρατηροῦμεν, ὅτι οὗτος κατὰ μὲν τὴν παλαιὰν δῆθεν παράδοσιν, προκειμένου νὰ ἐκστρατεύσῃ, συμπληρῶναι ἐπειγόντως τὴν κτίσιν ἢ ἀνάκτισιν τοῦ τεμένους, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν ἐπιγραφὴν «δὲν ἤξιώθη» νὰ ἐπισκευάσῃ αὐτό.

Ἀνεφέρωμεν ἀνωτέρω τὸ ὄνομα ὅχι τοῦ σουλτάνου Μυχμούτ τοῦ Α', ἀλλὰ τοῦ Μυχμούτ τοῦ Β', ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς. Ὅχι δὲ μόνον ὑποδηλοῦται ἡ χρονολογία διὰ «χρονογράμματος», ἀλλὰ ἀναγράφεται καὶ ἀριθμητικῶς, καθὼς εἴδομεν, εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν. Ἔτος λοιπὸν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπομένως καὶ τῆς ἐπισκευῆς, εἶναι τὸ ἔτος «ρουμί» δηλαδὴ (ἐλληνικόν) τουρκικόν (ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸ ἀραβικόν) 1238, ἥτοι καθ' ἡμᾶς τὸ ἔτος 1822. Τὸ ἔτος δὲ τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐποχὴν Μυχμούτ τοῦ Β', ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1224 μέχρι τοῦ 1255, ἥτοι καθ' ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ 1802 μέχρι τοῦ 1839.

Εἴπομεν, ὅτι τὸ ἔτος 1238 ὑποδηλοῦται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ διὰ χρονογράμματος. Χρονόγραμμα εἰς τὰς ἀραβικάς, περσικάς καὶ τουρκικάς ἐπιγραφὰς καλεῖται ἡ χρονολογία ἐνός ἱστορικοῦ γεγο-

νότος, ἥτις ἐξάγεται διὰ τοῦ ἀθροίσματος τῆς ἀριθμητικῆς ἀξίας τῶν πρώτων ἢ τελευταίων γραμμάτων ὠρισμένων λέξεων ἢ φράσεων εἰς τὸ μέσον ἢ τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Τὰ γράμματα δηλαδὴ ταῦτα ἔχουν ὠρισμένην ἀριθμητικὴν ἀξίαν κατὰ τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα, τὸ λεγόμενον «ἐπτζέτ χισχηπή» τοῦ ἀραβικοῦ ἀλφαβήτου. Πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν καὶ τῶν μὴ γνωριζόντων ἐπακριβῶς τὸ σύστημα τοῦτο, ἡ χρονολογία παρατίθεται πολλάκις ὄχι μόνον διὰ χρονογράμματος, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ πλεοναστικῶς δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ προκειμένη ἐπιγραφῇ, διό καὶ ἐθεωρήσαμεν περιττὸν νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα μὲ τὴν εὕρεσιν τῆς χρονολογίας καὶ διὰ τοῦ σχετικοῦ χρονογράμματος.

Εἰς παλαιότερους χρόνους τὸ τέμενος Βαγιάζιτ εἶχε καὶ ἓνα «μεδρεσέν», ἥτοι ἱερατικὴν, τρόπον τινά, σχολήν, τὸν ὅποιον ἀναφέρει ὁ Ἐβλιγιά Τζελεμπή ἐπ' ὀνόματι τοῦ Βαγιάζιτ. Ἐπομένως ὁ μεδρεσές οὗτος εἶχε κτισθῇ ὑπὸ τοῦ Βαγιάζιτ, ἢ καὶ ἂν ἀκόμη ἐκτίσθῃ ἀργότερον παρ' ἄλλου, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἦτο προσηρτημένος εἰς τὸ τέμενος τοῦ Βαγιάζιτ, ἔλαβε τὸ ὄνομα τούτου. Ἐκεῖτο δὲ εἰς τὴν πρόσοψιν, ἐνθα ὁ περίβολος, ἐκτὸς ἐὰν πρέπη νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εὕρισκετο εἰς τὸ γήπεδον τοῦ καέντος Συνοριακοῦ Τομέως Ἐβρου, ἥτοι τοῦ ἄλλοτε μεγαλοπρεποῦς κτιρίου τῶν σχολείων τῆς τουρκικῆς κοινότητος, ἢ ἴσως εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κτιρίου, τοῦ ἤδη ἀπὸ ἐτῶν χρησιμεύοντος ὡς ξενοδοχείου «Μακρά Γέφυρα», ὅπερ εἶναι βικουφικόν. Πότε ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ ὁ μεδρεσές οὗτος τοῦ Βαγιάζιτ, δὲν γνωρίζομεν, πάντως ὅμως μετὰ τὴν εἰς Διδυμότειχον ἐπίσκεψιν τοῦ Ἐβλιγιά. Οἱ σημερινοὶ ἡλικιωμένοι τουρκοὶ ἀναφέρουν μεταξύ διαφορῶν σχολείων αὐτῶν, νηπιαγωγείων μᾶλλον καὶ προκαταρκτικῶν σχολῶν, τὰς ὁποίας ἀναβιβάζουν εἰς 6, καὶ τὸ σχολεῖον Βαγιάζιτ. Τοῦτο δὲν πρέπει, νομίζομεν, νὰ συγκρίνεται μὲ τὸν μεδρεσέν τοῦ Βαγιάζιτ, ἔκεῖτο δὲ εἰς τὸ μνημονευθὲν γήπεδον τοῦ συνοριακοῦ τομέως. Πραγματικῶς δὲ ὁ Ἐβλιγιά, χωρὶς νὰ κάμῃ σύγκυσιν, ἀναφέρει χωριστὰ μὲν τέσσαρας μεδρεσέδες τῆς ἐποχῆς τούτου, ἐκ τῶν ὁποίων ὀνομάζει μόνον δύο, τὸ τοῦ Βαγιάζιτ καὶ τὸ τοῦ Ὁροῦτ πιασ, χωριστὰ δὲ γράφει ἀνωνόμως πέντε νηπιαγωγεῖα, τὸ τέμενος τοῦ Βαγιάζιτ καὶ «ἰμχρέτ» δηλ. συσσίτιον, τὸ ὅποιον ἀναφέρει μὲν ὁ Ἐβλιγιά ἀγνοοῦν ὅμως οἱ σημερινοὶ μωαμεθανοί, ἐλειτουργεῖ δὲ κατὰ πάσιν πιθανότητά εἰς τὸν περίβολον αὐτοῦ ἢ ὅπου ἦτο ὁ μεδρεσές ἢ τὸ σχολεῖον τοῦ τεμένους τούτου.

8. Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης πραγματείας εἶχομεν σχολιάσει τὸ ζήτημα: ποῦ καὶ πῶς προσήχοντο ἄρα γε οἱ μωαμεθανοὶ Διδυ-

μοτείχου μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν, καὶ εἵχομεν ἀπορρίψει τὴν ἰδέαν, ὅτι μετέτρεψαν ἴσως χριστιανικοὺς ναοὺς εἰς τεμένη. Κατὰ μίαν λοιπὸν παράδοσιν τινῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων, προερχομένην, φαίνεται, ἐκ συγχύσεως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὸ τέμενος τοῦτο ἦτο προηγούμενος, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ναὸς χριστιανικός, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Σοφίας ἢ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Καθὼς δὲ μᾶς ἔλεγεν ὁ εἰσπράκτωρ Μόσχος Βενέτης, κατὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει παρὰ τοῦ ὁμωνύμου πάππου του, εἰς τὴν θέσιν τοῦ τεμένους προὔπηρχε δῆθεν ναὸς ἢ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Εὐσταθίου ἢ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου καὶ ἦτο θαυματουργός. Ταῦτα πάντα δὲν φαίνονται ἀληθῆ. Τοῦτο μόνον εἶναι γεγονὸς πρόσφατον καὶ πασίγνωστον, ὅτι οἱ Βούλγαροι καταλαβόντες τὸ Διδυμοτεῖχον κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους κατέστρεψαν, ὡς ἤδη προαναφέραμεν, ὅλα σχεδὸν τὰ τεμένη καὶ τὰ ἱερὰ ἐν γένει προσκυνήματα τῶν μωαμεθανῶν, καθὼς πρὸς τοῦτοις καὶ πολλὰς οἰκίας. Τότε λοιπὸν μετέτρεψαν τὸ τέμενος τοῦτο τοῦ Βαγιοζίτ εἰς ναὸν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Εἶχον μάλιστα καταρρίψει ἐν μέρει καὶ τὸν μιναρὲν του, ὅστις ἐπιδιωρθώθη κατόπιν ὑπὸ τῶν ἐπανελθόντων τούρκων καὶ ἀπέκτησεν, ἐκτὸς τοῦ ἐνὸς ἐξώστου, τὸν ὅποιον εἶχε προηγούμενος, καὶ δεύτερον. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μινωρὲς ὑψώθη περισσότερον, ὥστε τὸ ἀνώτατον σημεῖον αὐτοῦ νὰ φθάνη ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς εἰς ὕψος 37 μέτρων.

Τὴν περὶ προϋπάρξεως ναοῦ Ἀγίας Σοφίας ἢ Ἀγίου Γεωργίου παράδοσιν ἀναφέρει καὶ ὁ Γ. Λαμπουσιάδης εἰς τὸ «Ὁδοιπορικόν» του («Θρακικά» Β' 93) ἐνθα ἀναγράφει τὰ ἑξῆς:

«Τὸ τζαμίον τῆς ἀγορᾶς ἐκαλεῖτο Ἀγία Σοφία. Ἐκεῖ οἱ τοῦρκοι εὔρον δοχεῖον πᾶν ἅγιον μύρου, ὅπερ καὶ ἔρριψαν, ἀλλ' ἐκεῖνο ἐπανῆλθε μόνον (του) εἰς τὴν θέσιν του καὶ ἐσώζετο μὲν μέχρις ἐσχάτων, ἀλλ' οἱ βούλγαροι κατέστρεψαν αὐτό, μεταβαλόντες καὶ τὸ τέμενος εἰς ναὸν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, διότι κατὰ τινας οὕτω ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ὁ ναός».

Ὁ Λαμπουσιάδης, ἀναγράφων ἀνεξελέγκτως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τινος ἀφελείας δυστυχῶς, ὅσα καὶ ὅπως ἤκουε, συγχέει καὶ διαστρέφει περισσότερον αὐτά. Καθ' ἡμᾶς ὡς πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην γίνεται σύγχυσις, ὡς προεδηλώσαμεν. Σύγχυσις δηλαδὴ μετὰ τοῦ τεμένους ιούτου καὶ τῶν πρό τινων δεκαετηρίδων ἀνευρεθέντων, ἐκτὸς ἄλλων, ἐκκλησιαστικῶν ἐρειπίων καὶ ἀντικειμένων κάτωθεν

τοῦ παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γέφυραν λόφου τοῦ λεγομένου Ἁγία Πέτρα, καὶ εἰς τὸν τόπον τοῦ παλαιοῦ ἐκεῖ τουρκικοῦ στρατῶνος (κησλᾶ) καὶ τῶν σημερινῶν βυρσοδεψίων. Λέγουν λοιπὸν ὁ Ἁ. Δελόγκας καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολλὰ, ὅτι δηλονότι ἀνευρέθησαν ἐκεῖ ὑπόγειος δεξαμενὴ, μάρμαρα, ἐνεπίγραφοι πλάκες, κίονες, ἀγίασμα, δοχεῖον ἁγίου μύρου, σταυρός, εἰκόνες, πῆλινα θυμιατὰ κ. τ. λ. Δεχόμεθα κατ' ἀρχὴν, ὅτι ὑπάρχει μία ὑπερβολὴ εἰς τὰ ἀναφερόμενα εὐρήματα. Δὲν ἀποφαινόμεθα ὅτι ὠρισμένως προὔπηρχεν ἐκεῖ ναὸς ἢ παρεκκλήσιον ἢ ἀγίασμα, οὔτε τέλος, ὅτι ἐγνώσθη καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τυχόν ἀνευρεθέντος προσκυνήματος, παρ. χάρ. Ἁγία Σοφία κ.λ.π. Πάντως ὅμως τὰ εὐρήματα ἐκεῖνα τῆς Ἁγίας Πέτρας καὶ τὰ σχετικῶς διαδοθέντα περὶ αὐτῶν εὗρον παρὰ τὸ λαφὶ ἀπήχησιν τινα κατὰ σύγχυσιν ὡς πρὸς τὸ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ λόγω τῆς ἀρχαιότητός του. Τὸ ὅτι ἐπομένως ὑπῆρχεν ἁγίον μῦρον ἐν τῷ τέμένει τούτῳ, ὅτι ἀπερρίφθη ὑπὸ τῶν τούρκων, ὅτι ἐπανήλθεν εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, ὅτι διετηρεῖτο παλαιόθεν μέχρι ἐσχάτων, ὅτι κατεστράφη ὑπὸ τῶν βουλγάρων, ὅτι τέλος τὸ τέμενος ἦτο χριστιανικὸς ναὸς ἐπὶ τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ ὀνόματι, εἶναι παράδοξοι συγχύσεις καὶ μυθικαὶ ὑπερβολαί.

Τὸ ὅτι πρὸς τούτοις οἱ βούλγαροι μετέτρεψαν τὸ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ εἰς ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπως εἵπομεν, δὲν ἔχει πάλιν καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Τὸ τέμενος ἐκτίσθη ἀπ' ἀρχῆς ὡς τέμενος καὶ ὄχι ὡς ναός. Δὲν ἔχει οὔτε ἵχνος κόγχης ἱεροῦ βήματος, οὔτε προσανατολισμὸν ἀνάλογον πρὸς ναόν. Οἱ ὁμοίομορφοι τοῖχοι καὶ αἱ θύραι δὲν ἐπιτρέπουν τοιαύτην ἐκδοχὴν. Ἐπομένως δὲν ἦτο πρότερον ναός, ὡς κακῶς νομίζουν μερικοὶ, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἢ ἄλλου τινὸς Ἁγίου. Τὸ ὄνομα μάλιστα Ἁγιος Γεώργιος μᾶς διαφωτίζει καὶ τὸ πόθεν καὶ πῶς προήλθεν ἡ γενομένη σύγχυσις. Καὶ πράγματι: εἶναι ἀληθές, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐξακολουθεῖ νῦν ὑπάρχει ἐν Διδυμοτείχῳ ἀρχαῖος καὶ ἱστορικὸς βυζαντινὸς ναός, καλούμενος Ἁγιος Γεώργιος ὁ Παλαιοκαστρίτης. Εὐρίσκεται, ὡς ὑποδεικνύει καὶ τὸ ὄνομα Παλαιοκαστρίτης, ἐπὶ τοῦ μεγάλου φρουρίου καὶ εἶναι ὁ σημερινὸς ναὸς τῆς ἀρμενικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου καλούμενος παρ' αὐτῆς «Σούρπ-Κεβόρκ», ἥτοι Ἁγιος Γεώργιος. Ἐκεῖ εἶχε στεφθῇ αὐτοκράτωρ ὁ Ἰωάννης ΣΤ' ὁ Κατακουζηνὸς τὴν 26ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1347, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος εἰς τὸ σύγγραμμά του, προσθέτων, ὅτι ἐκαλεῖτο παλαιοκαστρίτης. Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῆς ἀρμενικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου εἶχομεν κάμει ἀρχὰς τοῦ 1936 δι᾿ ἄλλου ἐν τῇ ἐνταύθα δημοτικῇ λέσχῃ,

ἐδ.μοσιεύσαμεν δὲ καὶ σχετικὴν πραγματείαν εἰς τὰ «Θρακικά» (τόμος 9ος). Τὸ περιέργον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ὁ Λαμπουσιάδης, ἀναφέρων ὀλίγας λέξεις εἰς «τὸ ὁδοιπορικόν» του περὶ τοῦ ἄρμενικοῦ ἤδη τούτου ναοῦ, λέγει, ὅτι εἶναι ἴσως ὁ Παλαιοκαστρίτης. Ἐγένετο λοιπὸν σύγχυσις μεταξὺ τοῦ τεμένους τοῦ Βαγιάζιτ καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Παλαιοκαστρίτου. Διότι δὲν ἦτο σχεδὸν γνωστὸν μέχρι τῆς ἐκδόσεως τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης πραγματείας ἡμῶν ποῖος ἦτο καὶ ποῦ εὕρίσκετο ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Παλαιοκαστρίτης.

Ἄλλο τι δὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου καὶ πρώτου ἐν Εὐρώπῃ (Θράκη) μωαμεθανικοῦ τεμένους, εἰμὴ νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς : ὅτι δυστυχῶς ἀπὸ ἐνὸς ἤδη ἔτους παρεωρήθη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κοινότητος ἐπὶ ἐνοικίῳ καὶ χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποθήκη πρὸς συγκέντρωσιν σίτου. Δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὁμῶς ἄρα γε τρόπος τις νὰ κηρυχθῇ τὸ κτίριον τοῦτο ἱστοριοαρχαιολογικὸν μουσεῖον Διδυμοτείχου, ὡς κεντρικὸν καὶ λίαν κατάλληλον; Τὸ Διδυμότειχον ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ἡ περιφέρεια αὐτοῦ, ἔχει μεγίστην καὶ ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐνὸς τοιούτου μουσείου. Ἡμεῖς ὑποβάλλομεν τὴν γνώμην ταύτην, ἐλπίζοντες, ὅτι οἱ ἐνταῦθα, ἐν Κομοτινῇ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀρμόδιοι θὰ ἀναλάβουν καὶ θὰ φροντίσουν δι' ἀναλόγων τρόπων καὶ μέσων διὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς.

Διδυμότειχον, Ἰούνιος 1937

† Ἀρχιμανδρίτης
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ